

STAP 3

De Tweede Kamervoorzitter informeert naar de wens tot een debat over de verkiezingsuitslag

Huidige praktijk

Soms al laat op verkiezingsavond, maar met het oog op de advisering aan het staatshoofd uiterlijk op de ochtend erna, peilt de voorzitter van de (oude) Tweede Kamer onder de fracties de behoefte aan een debat over de verkiezingsuitslag. Meestal stelt hij of zij de vraag aan de nieuwe fractievoorzitters, althans aan degenen die vermoedelijk fractievoorzitter zullen worden. De nieuwe fracties moeten hun voorzitters immers nog kiezen (stap 4). Het al dan niet plaatsvinden van een dergelijk Kamerdebat heeft gevolgen voor de voortgang van het formatieproces (in het bijzonder de stappen 5 en 6). De Kamervoorzitter wordt in deze sondering technisch en procedureel bijgestaan door de griffier van de Tweede Kamer.

Vaak willen de beoogd fractievoorzitters de kwestie eerst in de nieuwe fractie bespreken. In dat geval wordt de beslissing na afloop van de eerste fractievergadering door de (dan als zodanig gekozen) fractievoorzitters persoonlijk aan de Kamervoorzitter meegedeeld. Deze registreert alle antwoorden in een kort overzicht, dat hij als bijlage bij zijn advies aan het staatshoofd meeneemt.¹ Niettemin is de uitkomst van de sondering dan al bekend bij de koningin. Eerder die dag heeft de directeur van het Kabinet der Koningin bij de Tweede Kamervoorzitter telefonisch geïnformeerd naar de uitslag. Hij informeert vervolgens direct de koningin, zodat zij vroegtijdig op de hoogte is van de wens van de Kamer.

Historische en staatsrechtelijke notities

Sinds 1971 heeft de Tweede Kamer uitdrukkelijk de mogelijkheid om tijdens haar eerste vergadering na de verkiezingen te debatteren over de voordracht van een formateur. Die eerste vergadering vindt sinds een wijziging van de Kieswet in 2002 op zijn vroegst acht dagen na de verkiezingsdag plaats. Deze termijn is nodig voor het vaststellen van de officiële verkiezingsuitslag en het onderzoek naar de geloofsbrieven van de nieuwe Kamerleden. Tot 2002 bedroeg de termijn dertien dagen.²

De mogelijkheid tot een debat over de verkiezingsuitslag is eind jaren zestig gecreëerd naar aanleiding van de bij sommige partijen bestaande wens om de formateur rechtstreeks te kiezen. De oppositionele Tweede Kamerleden Aarden (PPR), Goudsmit (D'66) en Van Thijn (pvda) dienden hiertoe in 1970 een initiatiefwetsvoorstel in. Het haalde echter geen meerderheid. Datzelfde gold voor het voorstel van twee fractievoorzitters van de zittende coalitie, Schmelzer (KVP) en Geertsema (VVD), die een procedure bepleitten waarbij de Tweede Kamer het staatshoofd een (in)formateur voordroeg.

De motie-Kolfschoten

Op 2 maart 1971 aanvaardde de Tweede Kamer de motie van de KVP'er Kolfschoten die uitsprak dat

de nieuw gekozen Kamer op korte termijn bijeenkomt ten einde – indien deze nieuwe Kamer dit wenst – in een openbare beraadslaging te onderzoeken of een meerderheidsoordeel kan worden uitgesproken omtrent een door het staatshoofd te benoemen kabinetsformateur, die in beginsel de leiding van het door hem te formeren kabinet op zich zal nemen.³

Ruim twee maanden later werd voor het eerst uitvoering gegeven aan deze motie. Op 12 mei 1971, twee weken na de verkiezingen, debatteerde de Kamer om te onderzoeken of zij een formateur voor benoeming zou kunnen voordragen. Nadat koningin Juliana van Tweede Kamervoorzitter Van Thiel had vernomen dat er behoefte aan zo'n debat bestond, schortte zij hiervoor de consultaties van de fractievoorzitters (stap 6) op. Aan het einde van de beraadslagingen in de Kamer kreeg een motie van D'66-fractievoorzitter Van Mierlo om Den Uyl voor te dragen als formateur geen meerderheid. Van Mierlo zelf had overigens tegen de motie-Kolfschoten gestemd: D'66 wilde een rechtstreeks gekozen minister-president. De confessionelen en de liberalen kwamen tijdens het Kamerdebat niet met een kandidaat. De koningin hervatte op 13 mei haar consultaties met het ontvangen van de fractievoorzitters.⁴

Het debat van mei 1971 is het enige dat ooit in de Tweede Kamer is gehouden met als doel een formateur voor te dragen. Nadat in 2000 D66-fractievoorzitter De Graaf de discussie over de modernisering van de monarchie een nieuwe impuls had gegeven, kwam ook de mogelijkheid van een grotere rol van de Kamer bij de aanvang van de kabinetsformatie weer aan de orde. Minister-president Kok wees in zijn 'Beschouwing over het koningschap' (2000) op de reeds bestaande mogelijkheden:

Grondwettelijk is er geen beletsel voor de Tweede Kamer om het initiatief te nemen in de kabinetsformatie door een concreet voorstel of aanbeveling te doen. Het is ook mogelijk om een algemene procedure op te stellen voor

het handelen van de Tweede Kamer in de periode na de verkiezingen, zoals destijds met de motie-Kolfschoten werd beoogd. Het gaat hierbij in eerste instantie om een verantwoordelijkheid van de Tweede Kamer zelf.⁵

Tijdens de algemene beschouwingen in het najaar van 2000 hielden de fractievoorzitters van de PvdA en D66, Melkert en De Graaf, een pleidooi voor een Kamerdebat na de volgende verkiezingen.⁶

Zowel in de aanloop naar de Kamerverkiezingen van mei 2002 als in die naar de verkiezingen van januari 2003 was een meerderheid geporteerd voor een debat, maar geen van beide keren kwam het er daadwerkelijk van. In 2002 bedacht PvdA-lijsttrekker Melkert zich een dag voor de verkiezingen. Vanwege de explosieve stemming in het land, veroorzaakt door de moord op LPF-lijsttrekker Fortuyn, tien dagen ervoor, konden politieke experimenten volgens Melkert beter vermeden worden. Er mocht geen dag verloren gaan. Een debat van de nieuwe Kamer over de verkiezingsuitslag was derhalve niet opportuun. Kamervoorzitter Weisglas meldde de koningin daarom op de dag na de verkiezingen, 16 mei 2002, dat zij direct kon beginnen met het ontvangen van de fractievoorzitters.⁷ In 2003 trok de PvdA-fractie op het laatste moment haar steun in aan het vooral door D66 bepleite voorstel voor een Kamerdebat over de verkiezingsuitslag. Volgens PvdA-leider Bos wees de uitslag duidelijk in de richting van een CDA/PvdA-kabinet. De vraag was naar zijn mening slechts of het CDA de politieke wil had om te komen tot zo'n kabinet. Bos wilde wel een Kamerdebat over de bevindingen van de verken-nende informateur.⁸

Soms stonden praktische problemen een ordentelijke sondering door de Kamervoorzitter in de weg. Niet zelden waren de lijsttrekkers op de verkiezingsavond nauwelijks in de stemming om deze procedurele vraag te beantwoorden. In een enkel geval werd het als een probleem gezien dat een kandidaat-fractievoorzitter nog niet was beëdigd als Kamerlid. In 2010, toen dat bezwaar Cohen (PvdA), Verhagen (CDA) en Rouvoet (ChristenUnie) gold, werd de oplossing gezocht in een raadpleging van de fractiesecretarissen. Dat waren allemaal leden van de 'oude' Tweede Kamer.⁹

Herziening Reglement van Orde

Na het aannemen van de motie-Kolfschoten werd in het Reglement van Orde van de Tweede Kamer (RVOTK) een bepaling opgenomen over de wijze waarop gestemd zou worden over 'een voordracht aan de Koning met betrekking tot de benoeming van een kabinetsformateur'. In afwijking van hetgeen gebruikelijk was bij stemmingen 'over personen voor benoemingen, voordrachten of keuzen', diende dit niet te geschieden met stembriefjes, 'welke in een bus worden geworpen' (RVOTK, april 1976, art. 115), maar 'bij hoofdelijke oproeping' (art. 125). In 1994 verdween dit artikel weer uit het Reglement.¹⁰

In 2010 werd de mogelijkheid tot het organiseren van een Kamerdebat aan het begin van de formatie bevestigd door een wijziging van het Reglement van Orde van de Tweede Kamer. Door het aannemen van een voorstel van de Kamerleden Van der Ham (D66) en Van Gent (GroenLinks) werd de mogelijkheid (geen verplichting) geregeld dat een debat kon plaatsvinden over de verkiezingsuitslag en de kabinetsformatie. Ook werd het mogelijk een debat te organiseren na een tussentijdse kabinetscrisis. De hier relevante formuleringen van het gewijzigde artikel 139a van het Reglement van Orde van de Tweede Kamer luiden: ‘In de eerste vergadering na haar verkiezing kan de Kamer beraadslagen om de betekenis van de verkiezingsuitslag vast te stellen en zo richting te geven aan de kabinetsformatie.’ En: ‘De Voorzitter overlegt voorafgaand aan het debat met de beoogde fractievoorzitters over de wenselijkheid van de beraadslaging en, indien die er is, over de procedure van het debat.’¹¹

In maart 2012 wijzigde de Tweede Kamer, op voorstel van de D66’ers Van der Ham en Schouw, haar reglement opnieuw en wel zodanig, dat zij het nu als haar taak formuleerde om na verkiezingen de (in)formateur te benoemen en de opdracht vast te stellen. Artikel 139a, eerste lid, luidt sindsdien:

Onverwijld na de installatie van een nieuw verkozen Tweede Kamer, maar uiterlijk een week na de installatie, beraadslaagt de Kamer in plenaire zitting over de verkiezingsuitslag. Het doel van de beraadslaging is een of meer informateurs onderscheidenlijk formateurs te benoemen en de door hen uit te voeren opdracht vast te stellen. Indien dat doel niet in de desbetreffende vergadering kan worden bereikt, besluit de Kamer daarover in een volgende vergadering, zo spoedig als dat mogelijk is.

De nieuwe formulering van artikel 139a van het RVOTK bepaalt tevens, in lid 2 en 3, dat de Tweede Kamer ook in het vervolg van de procedure zelf de nieuwe (in)formateur(s) aanwijst en de opdrachten formuleert. De procedure is desgewenst ook van toepassing op tussentijdse kabinetscrises (lid 4). Ten gevolge van de reglementswijziging zou het staatshoofd nog slechts een rol spelen bij de benoeming en beëdiging van de ministers en staatssecretarissen.¹²

STAP 4

De nieuwe fracties vergaderen voor het eerst

Huidige praktijk

Op de ochtend of de vroege middag na de verkiezingsdag komen de fracties in nieuwe samenstelling bijeen. De fracties vergaderen in hun 'oude' fractiekamer op het Binnenhof. De uitslag van de verkiezingen kan weliswaar aanleiding zijn voor een rigoureuze interne verhuizing in het Kamergebouw, maar deze herindeling vindt pas plaats na de officiële vaststelling van de verkiezingsuitslag.

Soms wordt de vergadering bij aanvang voorgezeten door het lid met de meeste dienstjaren. De nieuwe fracties kiezen tijdens deze eerste vergadering uit hun midden een voorzitter. Meestal is dat de lijsttrekker, maar een tegenvallende verkiezingsuitslag kan aanleiding geven tot een leiderswissel. Eventueel wordt een tijdelijk of waarnemend fractievoorzitter gekozen. Voor het verdere verloop van de formatie is de voorzitterskeuze relevant. Mocht de partij betrokken raken bij de onderhandelingen, dan is de (op)nieuw gekozen fractievoorzitter de voornaamste vertegenwoordiger van zijn partij bij de

De eerste vergadering van de PvdA-fractie na de verkiezingen van januari 2003; lijsttrekker Bos wordt enthousiast binnengehaald. [WFA/Roon]

besprekingen over een nieuwe coalitie. Een tweede agendapunt op deze eerste fractievergadering betreft het advies inzake de formatie dat de voorzitter namens de fractie zal uitbrengen aan het staatshoofd.

Niet ongebruikelijk is dat bij fracties die in aanmerking komen voor het leveren van bewindslieden ook ‘wacht-Kamerleden’ op de eerste fractievergadering aanwezig zijn; dat zijn de kandidaten die net niet gekozen zijn. Als een fractie aan het eind van de formatie ‘coalitiefractie’ wordt en bewindslieden gaat leveren, schuiven deze kandidaten door. Zij worden dan alsnog Kamerlid.

Het Centraal Stembureau stelt ‘zo spoedig mogelijk’ de definitieve uitslag vast; de Kiesraad maakt deze vervolgens publiek.¹ De officiële vaststelling van de uitslag duurt enkele dagen. Formeel is op het moment dat de fracties voor het eerst bijeenkomen de ‘oude’ Kamer dan ook nog in functie. De nieuwe Kamerleden worden aan het begin van de eerste vergadering, acht dagen na de verkiezingen, toegelaten en beëdigd.

Historische en staatsrechtelijke notities

Beraad over het advies

De praktijk dat fracties vergaderen over het advies dat zij aan het staatshoofd uitbrengen, is ontstaan tijdens het interbellum. De politiek leider van de katholieken Nolens zag het adviseren aan het staatshoofd aanvankelijk als een prerogatief van de fractievoorzitter. Na de verkiezingen van 1918 en 1922 werd de ‘Kamerclub’ dan ook niet bijeengeroepen. Nolens vond het ook na de verkiezingen van juli 1925 niet nodig de opvattingen van zijn fractiegenoten te vernemen. Tijdens Nolens’ ‘audiëntie’ vroeg koningin Wilhelmina hem echter of zijn persoonlijk advies om de antirevolutionaire voorman Colijn als formateur aan te wijzen gedeeld werd door zijn fractie. De formateur moest immers voldoende parlementair draagvlak hebben en de persoon van Colijn kende voor- maar ook tegenstanders, zo wist de vorstin. Voor de afronding van de schriftelijke bevestiging van zijn advies vroeg Nolens daarom alsnog de mening van een aantal prominente fractieleden. Na de verkiezingen van juli 1929 raadpleegde hij voorafgaand aan zijn bezoek aan het paleis zijn fractie over het uit te brengen advies.²

Het beraad over het formatieadvies kan een ingewikkelde discussie opleveren als de fractie verdeeld is. Vooral in de fracties van de grote partijen kunnen zich verschillende visies aandienen. Na de verkiezingen van 1933 bemerkte RKSP-fractievoorzitter Aalberse dat zijn fractieleden niet op één lijn zaten:

Vrijdag 28 april had ik de nieuw gekozen Rooms-katholieke leden bijeengeroepen om ze te polsen vóór ik naar de koningin zou gaan om mijn advies

te geven. 't Stond zóó dat de oudere leden (vooral Ruijs en Verschuur) een ouderwetsch, rechtsch kabinet prefereerden. De groote meerderheid was 't echter met mij eens dat we aanstonds moesten trachten de vrijzinnig-democraten erin te betrekken.³

Dertig jaar later, na de verkiezingen van mei 1963, was de KVP-fractie, die met één zetel winst (van 49 naar 50) de grootste was gebleven, verdeeld over de coalitievoorkeur: de linkervleugel wilde een kabinet met de PvdA, de rechtervleugel met de VVD. De fractieleden die een coalitie met de liberalen prefereerden, waren in de meerderheid. De fractie was bovendien verdeeld over de vraag of de formatie moest worden gestart met een informateur of met een formateur. In zijn advies aan de koningin schreef fractievoorzitter De Kort dat 'de grote meerderheid mijner fractie' de aanstelling van een informateur onnodig vond. Maar, zo vervolgde hij, '[e]en minderheid, waaronder nagenoeg alle bewindslieden uit het vorige Kabinet, is van oordeel, dat het gewenst ware, alvorens een formateur aan te wijzen, een informateur aan te wijzen, die ook buiten de fractie kan worden gezocht'. Bedoelde demissionaire ministers, onder wie Veldkamp, Cals en Klompé, voelden niets voor een formatieopdracht aan fractievoorzitter De Kort en prefereerden een kabinet met de PvdA. Koningin Juliana benoemde vervolgens een informateur uit KVP-kring die enige afstand had tot het Binnenhof: oud-partijleider Romme. De meerderheid van de fractie, die wel voorstander was geweest van een directe benoeming van De Kort tot formateur, had het nakijken.⁴

Oude, nieuwe en nog-niet Kamerleden

De nieuwe Kamerleden zijn op het moment van de eerste fractievergadering nog niet beëdigd. Officieel is, zoals al opgemerkt, de oude Kamer dus nog in functie. Het is heden ten dage niet meer gebruikelijk, maar vroeger kwam het daarom regelmatig voor dat de vertrekkende leden van de 'oude' fractie aanwezig waren bij deze fractievergadering. Na de Kamerverkiezingen van juni 1913 vergaderden bijvoorbeeld de oude en de nieuwe leden van de fractie van de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) ten huize van terugtreidend fractieleider Drucker onder diens leiding. Het Kamerlid Bos, dat zelf afwezig was, werd tijdens de vergadering tot voorzitter gekozen.⁵

Op 9 juli 1929 vergaderde de CHU-Kamerclub over het uit te brengen advies zonder de aftredende fractievoorzitter De Visser, die verontwaardigd reageerde op het uitblijven van een uitnodiging voor deze bijeenkomst. Hij wees erop dat de nieuwe Kamer pas in september zou samenkomen en dat hij zolang dus nog fractievoorzitter was. De Visser ging ervan uit dat hij het advies zou uitbrengen aan de koningin. Toen het Kabinet der Koningin telefonisch bij het CHU-fractielid Krijger informeerde wie namens de Unie uitgenodigd diende te worden voor de 'conferentie' met het staatshoofd, raadde deze echter

af hiervoor De Visser te vragen omdat die immers geen deel meer uitmaakte van de nieuwe fractie. Uiteindelijk werd Schokking, die naast Kamerlid ook partijvoorzitter was, uitgenodigd door het Kabinet. De rol die De Visser had gespeeld in de formatie van 1926, toen hij buiten zijn eigen fractie om een formatieopdracht had aanvaard, is ongetwijfeld oorzaak geweest van de opmerkelijke verwickelingen in de CHU-Kamerclub. Zijn actie had de betrekkingen met zijn collega-Kamerleden ernstig bekoeld. Na de gebeurtenissen in juli 1929 verbrak De Visser zelfs alle contact met zijn partijgenoten (zie ook stap 37).⁶

Bij de christelijk-historischen bleef het lang gebruik dat de leden van de ‘oude’ fractie de eerste vergadering na de verkiezingen bijwoonden. Na de Kamerverkiezingen van mei 1963 zat de oude leider Tilanus – tijdens bovengenoemde bijeenkomst in juli 1929 was hij al fractiesecretaris geweest – ‘gewoon’ de eerste fractievergadering na de verkiezingen voor, ofschoon hij niet in de nieuwe Kamer zou terugkeren.⁷

Bij de eerste vergadering van de D66-fractie na de verkiezingen van mei 1994, die werd gehouden in salon Cristofori aan de Prinsengracht in Amsterdam, was Vis aanwezig als speciale gast. Vis was behalve voorzitter van de D66-fractie in de Eerste Kamer ook staatsrechtsgeleerde. Hij gaf er een ‘collegetje’ over het formatieproces.⁸ Als verklaring voor de aanwezigheid van Vis mag gelden dat D66 door de verkiezingsuitslag een sleutelpositie in de kabinetsvorming had gekregen, alsook het feit dat de fractie maar liefst dertien nieuwelingen telde.

Met het uitnodigen van kandidaat-Kamerleden voor de fractievergaderingen wordt geanticipeerd op toetreding van fractieleden tot het kabinet. Nadat de VVD bij de Kamerverkiezingen van mei 2002 was teruggevallen van 38 naar 24 zetels, besloot het fractiebestuur de eerste 35 van de kandidatenlijst uit te nodigen. De verwachting was dat er snel ruimte zou ontstaan, ten eerste door het terugtreden van in de Kamer gekozen demissionaire VVD-bewindslieden en ten tweede door het doorschuiven van Kamerleden naar een nieuw kabinet.⁹ In 2010 kreeg ‘wacht-Kamerlid’ Schinkelshoek nog een rol in de formatie vanwege zijn oppositie tegen de onderhandelingen over een VVD/CDA-kabinet met gedoogsteun van de PVV. Uiteindelijk trok hij om deze reden zijn kandidatuur in.¹⁰

Keuze van de fractievoorzitter

De lijsttrekker van een partij wordt doorgaans ook gekozen tot fractievoorzitter. De uitzonderingen vormen vooral de gevallen waarbij de lijsttrekker consequenties verbindt aan een electorale nederlaag, zoals GroenLinks-aanvoerder Brouwer na de Kamerverkiezingen van 1994 en PvdA-lijsttrekker Melkert na die van 2002. Na de verkiezingen van 1959 zag ARP-lijsttrekker Zijlstra om een andere reden af van het voorzitterschap van de fractie. Als demissionair minister van Financiën en Economische Zaken was hij al zwaar

belast en bovendien wilde hij de nogal broze relatie met de leden van de ‘oude’ antirevolutionaire fractie niet verder onder druk zetten. Uiteindelijk werd Zijlstra minister van Financiën in het nieuwe kabinet, onder leiding van De Quay, en werd hij nooit beëdigd als Kamerlid.¹¹

De fractievoorzitters brengen hun adviezen uit op het moment dat de uitslag nog niet officieel is vastgesteld. Dat heeft één keer tot een ongemakkelijke situatie geleid. In 1959 bezocht GPV-lijsttrekker Laning paleis Soestdijk om advies uit te brengen aan koningin Juliana in de veronderstelling dat zijn partij genoeg stemmen had behaald voor één Kamerzetel. Diezelfde dag stelde het Centraal Stembureau de definitieve uitslag vast, waarbij bleek dat het GPV 26 stemmen tekortkwam. Koningin Juliana, die al op de hoogte was van deze officiële uitslag, had het advies van Laning beleefd aangehoord omdat ze ‘het zo sneu had gevonden’.¹²

Stemming tijdens de eerste vergadering

Tijdens de eerste vergadering van de PvdA-fractie na de verkiezingen van 25 mei 1977 was de stemming euforisch. De sociaaldemocraten hadden tien zetels gewonnen (van 43 naar 53) en waren daarmee weer de grootste fractie geworden. Het vooraanstaande fractielid Van Thijn noteerde in zijn formatiedagboek:

De aardverschuiving dringt pas goed tot mij door als ik de fractiekamer binnenkom. Onvoorstelbaar, wat een mensen. En zoveel nieuwe gezichten. Onder hen bevindt zich nog een aantal lotelingen, maar ook als het lot hen niet gunstig gezind is horen ze erbij. We gaan immers regeren? Vroeg of laat zullen de kandidaat-bewindslieden, en ook daar wemelt het van, hun kamerzetel weer beschikbaar stellen. Er heerst een uitgelaten stemming. Het huis is te klein. In allerijl worden er stoelen aangesleept om een tweede rij te formeren. Voor het eerst werken we met ‘backbenchers’. Joop den Uyl wordt met gejuich ontvangen, maar ik open de vergadering. Officieel is het de laatste vergadering van de oude fractie. De nieuwkomers zijn te gast. Ik vestig de aandacht op het rookverbod. Enkele démissionaire bewindslieden protesteren fel. Niet zonder enige wellust maak ik hen duidelijk dat zij zich aan genomen fractiebesluiten hebben te onderwerpen. Het vuur wordt sissend gedoofd.

Het gezelschap buigt zich over de vraag: formateur of informateur? Den Uyl leidt in. Voor hem is er geen twijfel mogelijk. Op deze uitslag past maar één advies: Den Uyl formateur. We moeten meteen hoog inzetten, het initiatief nemen. Een informateur is per definitie een veredelde scharrelaar. We moeten recht-toe-recht-aan afstevenen op een nieuw kabinet.

Slechts een enkeling, waaronder ikzelf, maant tot voorzichtigheid. De eersteling is welhaast tot mislukken gedoemd. Daar mogen we Joop niet aan

blootstellen. Bovendien: een informateur komt er dan toch, maar dan hebben we wel een paar weken verloren.

Maar de meesten willen er niet van horen. De eersteling mislukken? Dat is verleden tijd. Nog nooit heeft iemand zo'n grootse overwinning behaald. Den Uyl laten mislukken? Dat kan niemand zich veroorloven. Nu een informateur aanbevelen is een teken van zwakte.¹³

De eerste fractievergadering na gewonnen verkiezingen hoeft niet altijd politiek vuurwerk op te leveren. Een dag na de verkiezingen van 1998 waarbij de VVD zeven zetels had gewonnen (van 31 naar 38) noteerde lijsttrekker Bolkestein:

Fractie om twaalf uur. Herkozen tot voorzitter, wat niet verrassend was. Loftuitingen waren gelukkig sober. Discussie over advies aan Hare Majesteit. Laten een of meer informateurs een voortzetting van Paars in een korte voorronde onderzoeken, was de consensus. Vooral gezien de *Gewissensbissen* van die luitjes van D66. Aldus om zes uur Hare Majesteit geadviseerd.¹⁴

Onverenigbaarheden

Van 1938 tot 1983 bepaalde de Grondwet dat het lidmaatschap van de Tweede Kamer slechts drie maanden verenigd kon worden met een functie als minister of staatssecretaris. In een enkel geval had dat politieke gevolgen. Tijdens de lange formatie van 1972/1973 moest ARP-leider Biesheuvel drie maanden na de Kamerverkiezingen kiezen tussen zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer en de functie van premier. Biesheuvels keuze voor het premierschap, op 7 maart 1973,¹⁵ leidde ertoe dat hij in de formatieonderhandelingen buitenspel kwam te staan. Fractievoorzitter werd Aantjes, die veel meer dan Biesheuvel geporteerd was voor een coalitie met de PvdA. Op 11 mei trad uiteindelijk het kabinet-Den Uyl aan, met daarin twee ministers van ARP-huize.¹⁶ Van Agt maakte in september 1977 een andere afweging: hij stond zijn portefeuille van Justitie en het vicepremierschap af aan demissionair minister van Binnenlandse Zaken De Gaay Fortman en bleef als Kamerlid voorzitter van de CDA-fractie én onderhandelaar.¹⁷

Deze grondwettelijke bepaling bracht VVD-lijsttrekker en demissionair minister van Binnenlandse Zaken Wiegel ertoe om na de verkiezingen van 26 mei 1981 zijn Kamerzetel zo laat mogelijk te aanvaarden. Datzelfde deden zijn collega-VVD-bewindslieden Van Aardenne, Van Eekelen, Koning en Smit-Kroes. Werden de meeste Kamerleden toegelaten en beëdigd tijdens de eerste plenaire vergadering, op 10 juni, de vijf demissionaire VVD-bewindslieden werden dat pas op 25 augustus, tijdens de eerste Kamervergadering na het zomerreces.¹⁸ De komst van een CDA/PvdA-kabinet leek toen inmiddels waarschijnlijk.

Sinds de grondwetswijziging van 1983 kan ‘een minister of staatssecretaris, die zijn ambt ter beschikking heeft gesteld, dit ambt verenigen met het lidmaatschap van de Staten-Generaal, totdat omtrent die beschikbaarstelling is beslist’.¹⁹